

EEN INTERESSANTE 19e EEUWSE PIJPENSTORT IN GOUDA.

door J.van der Meulen,M.Steenbergen en F.Mayenburg

Bij rioleringswerkzaamheden in Gouda op een braak liggend terrein,hoek Drapiersteeg en Vest, stuitte de dragline op een pijpenstort, waarin zich veel rijk versierde reliëfpijpen bevonden. Nader onderzoek van het terrein leverde meerdere concentraties pijpfragmenten op. Er werden ongerookte pijpen en misbaksels gevonden, o.a. met glazuurdruppels op de ketel, vanaf het begin 17e tot eind 19e eeuw. Dit vondstverslag zal zich hoofdzakelijk beperken tot de bodemvondsten die bij de aanleg van de riolering gedaan zijn.

Op een diepte van ca. 1,5 meter onder het maaiveld bevond zich een concentratie niet-gerookte pijpen, die alle een merkwaardig blauwe verkleuring bezaten. Deze verkleuring kan aan de zichtbare en met de neus waarneembare olieverontreiniging toegeschreven worden. Het feit, dat hier vroeger een garage gestaan heeft, zou deze vervuiling kunnen verklaren. Na verloop van tijd verdween de blauwe tint van de pijpen en kregen deze hun oorspronkelijke kleur terug.

De vondst kenmerkte zich door een grote vormenrijkdom. Enkele stelen van figurale pijpen droegen de naam van de pijpmaker uit wiens "winkel" de stort afkomstig was.

Vondsten.

Het ontbreken van misbaksels en de vele pijpen die gaaf, of te completeren waren, doet vermoeden dat we hier niet met het afval van een nog werkzame pijpmaker te maken hebben, maar mogelijk met het opruimen van een oude voorraad.

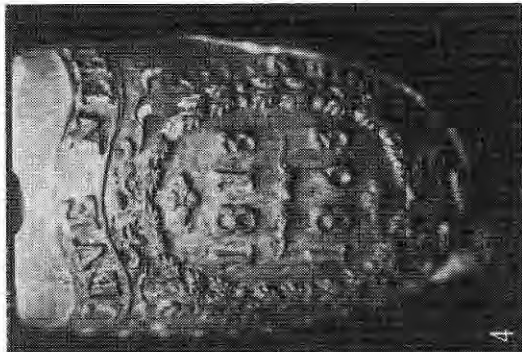
De kwaliteit van de produkten getuigt van vakmanschap. Aan de afwerking is de nodige zorg besteed, deze is redelijk tot goed te noemen. De vormen zijn op meesterlijke wijze met een scherp gestoken voorstelling gegraveerd. Om de gravering ook goed op de kleipijp te doen overkomen, moet de kleisamenstelling aan hoge eisen voldoen. Zij moet een grote plasticiteit bezitten en fijnkorrelig zijn.

Beschrijving van de vondsten:

ORANJE-PIJPEN.

Een drietal pijpen werd gevonden met als motief het 50-jarig regeringsjubileum (1813-1863) van het huis Oranje Nassau.

De eerste datum op de pijpen heeft betrekking op de landing van Willem I te Scheveningen, na de Franse overheersing. Op één pijp (afb.1,2) staat boven het opschrift 1813- 17 NOVEMBER- 1863, in een lint 'ORANJE BOVEN', het geheel is geflan-

4

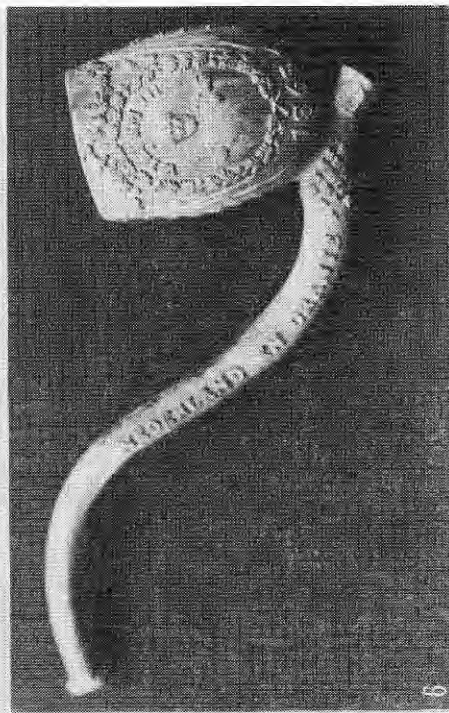
3

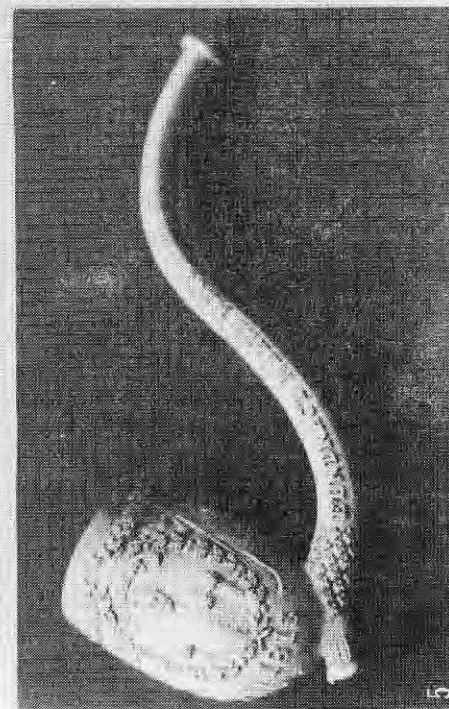
2

1

6

5

keerd door een vlag en wimpel. Op het tweede exemplaar (afb. 3,4) staat in een lint aan de bovenzijde van de ketel 'LEVE NEERLANDS VORSTEN'. Op de linkerzijde van de ketel is een gekroond wapenschild aangebracht, omgeven door eikebladertakken. In een halve cirkel staat het opschrift 'NEERLANDS HERSTELLING' geflankeerd door een vlag en wimpel. Op de rechterzijde staan, omgeven door een krans van eikebladeren, de jaartallen 1813 en 1863. Rondom de krans staat 'ONDER HET HUIS ORANJE NASSAU'. Een bijzonder fraaie pijp (afb.5,6) draagt op de ketel de beeltenissen van koning Willem I en Willem III. Op de steel staat 'EENDRAGT MAAKT MAGT' en 'NEDERLAND EN ORANJE'. Het hielmerk van deze pijp is de gekroonde 52.

De drie beschreven pijpen hebben alle de karakteristieke gekromde steel, zoals die op afb.5,6 te zien is. De pijpen waren bruinachtig van kleur.

Het regeringsjubileum van koning Willem III is ook niet ongemerkt voorbij gegaan. Op een tweetal pijpen staat deze gebeurtenis afgebeeld. Deze pijpen hebben, in tegenstelling tot de vorige, een rechte steel. Op de rijk versierde pijp van afb. 7,8,35 staan op de 15 cm lange steel de kwaliteiten van deze vorst aangegeven: het doorgraven van kanalen, hulp bij de watersnood in Vlissingen en Brielle, aandacht voor schone kunsten en in het algemeen zijn mildadigheid. In de hoorn des overvloeds (afb.35) kan een kijkglasje gemonteerd worden. Op de ketel zijn afbeeldingen van koning Willem III bij de eedsaflegging en op latere leeftijd te zien.

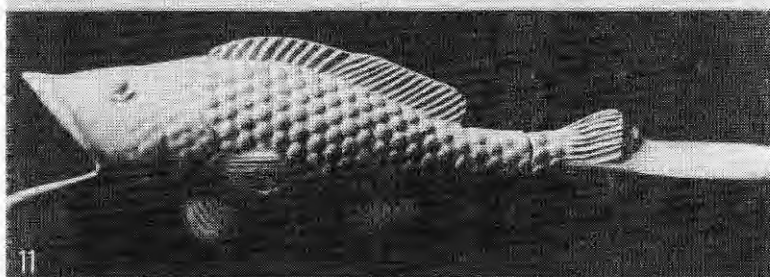
Ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum in 1874, werd nog een speciale pijp vervaardigd (afb.9,10). Deze pijp zal later in dit artikel uitvoerig beschreven worden.

De mannekop met baard (afb.34) zou ook betrekking kunnen hebben op Willem III, want op de steel staat 'WILHELM'. Of dit ook werkelijk zo is, viel helaas niet te achterhalen.

DIERMOTIEVEN.

Een zeer uitgebreide groep vormen de pijpekoppen met voorstellingen van dieren. Vooral de grote verschillen in de vormgeving is interessant. Zeer fraai zijn de pijpjes, waarbij in het verlengde van de steel, een vis staat afgebeeld (afb.11, 12). Van het vissemodel van afb.11 bestaat een variant, waarbij de klei in de vissebek niet is weggesneden. Dit type lijkt veel op afb.12, maar laatst genoemde is veel groter.

Het sigarepijpje van afb.13 geeft in de gekrulde staart van de kat de mogelijkheid een kijkglasje te monteren. Op dit hoornpijpje is het opschrift 'DE GELAARDE KAT VAN MOEDER DE GANS' aangebracht. Een andere pijp, waar ook een optisch glasje in aangebracht kan worden is de pijp met de olifant (afb.17).

In het zadel zit een aapje, waarvan de kop meestal ontbreekt. De drie zwijnskoppen (afb. 21,22,23) zijn gemaakt in kunstig gegraveerde mallen, die met veel gevoel en kennis zijn vervaardigd.

MENSELIJKE FIGUREN EN GEZICHTEN.

Een opzienbarende vondst was het mercuriuskopje (afb.14) met als steelopschrift 'B.VAN DER MAAS' en 'IN GOUDA'. Van de rijk versierde pijpen was dit het enige exemplaar met de naam van de pijpmaker. Bij het type 'korte izabé' de 'grote- en kleine Engelsche' kwam de naamsvermelding veelvuldiger voor.

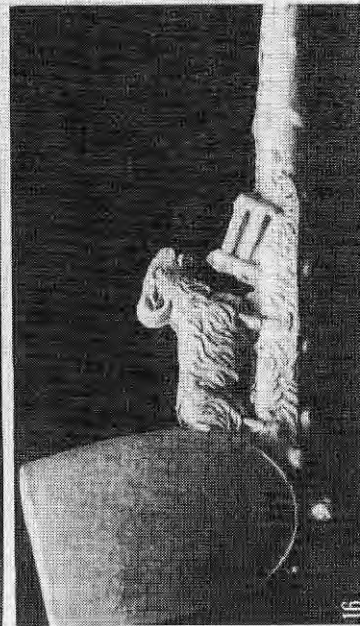
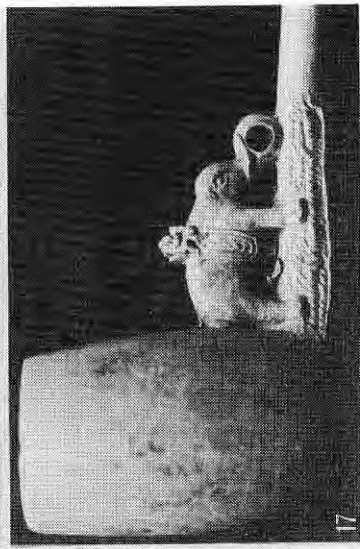
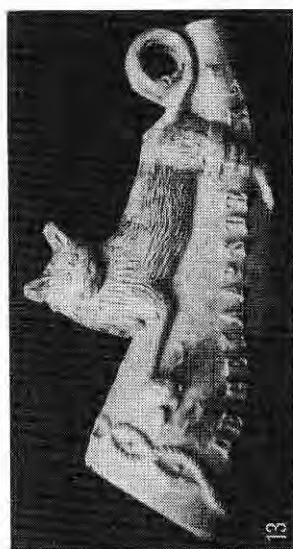
Een curieuze pijp is te zien op afb.15, hier steekt een Chinees dwars door de ketel, terwijl zijn ene been op de steel rust. Een andere opmerkelijke pijp heeft de vorm van een mannetje (afb.32), waarbij de ketel de vorm heeft van een mannekop met het lichaam eronder.

FIGUUR- en GLADDE PIJPEN.

Vooral in deze groep komen we pijpen tegen met de naam B.van der Maas op de steel (afb.24 t/m 28). Met uitzondering van afb. 25 komen deze pijpen later ook in het assortiment van de firma Goedewaagen voor. De pijp van afb.24 is ook in zwarte uitvoering gevonden.

Niet alle pijpen uit het vondstcomplex staan afgebeeld, omdat het merendeel terug te vinden is in de oude catalogi van de aarden- tabaks & sigarenpijpenfabriek P.Goodewaagen & Zoon. Hieronder volgt een lijst met catalogusnummers, die gelijkvormig zijn aan de in de stort voorkomende pijpen. Als in dit artikel een afbeelding is opgenomen van de betreffende pijp, dan staat dit tevens vermeld.

<u>Omschrijving</u>	<u>Catalogus nr.</u>	<u>afbeelding</u>
figuurpijp	45	
paardje	46	
coloradokever	48	19
izabé	61	
Wilhelm	66	34
Jubelfeest 1889	72	9,10
zwijnskop	105	23
bok	106	16
figuurpijp	107	26
olifant	109	17
Chinees	120	15
zwijnskop	129	22
gladde pijp	132	24
paardehoef	154	

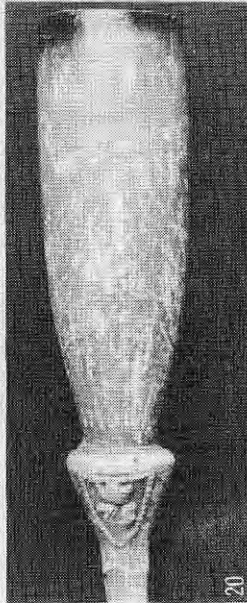
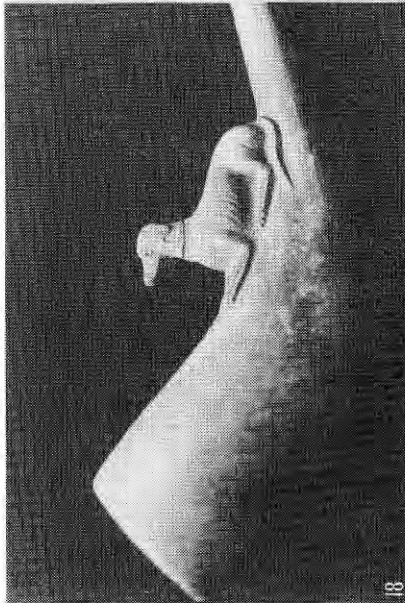
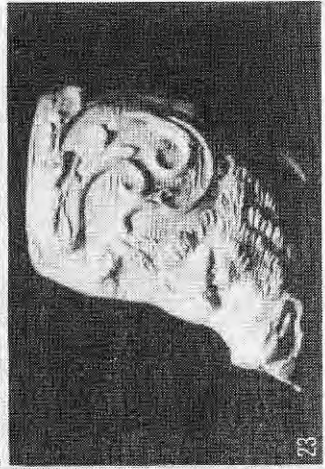
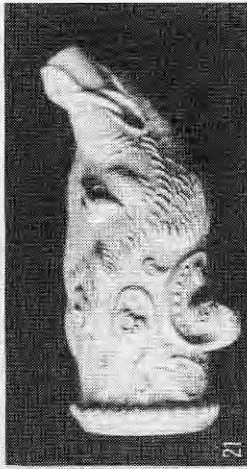
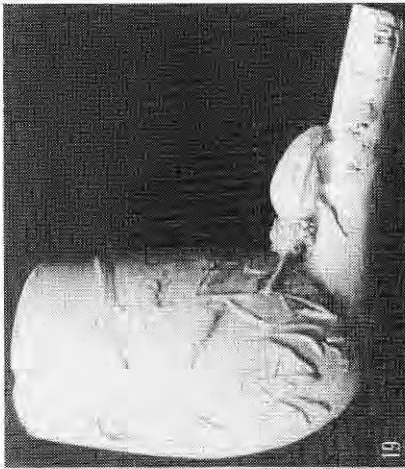

<u>Omschrijving</u>	<u>Catalogus</u>	<u>afbeelding</u>
herder	155	
gladde hoorn	160	
vis	166	11
izabé met anker	169	
izabé	171	27
zwijnskop	181	21
pukkel-pijp	184	
anker	197	
figuurpijp	198	
Mercurius	201	14
hondje	216	
hoorn met hond	219	18
gelaarsde kat	226	13
figuurpijp	227	
paard	228	
mannekop	233	
mannekop	303	
versierde hoorn	306	
versierde izabé	327	
mannekop	328	
hondekop	329	
versierde izabé	331	28
versierde doetel	361	
peer	371	
omgezette kop	394	
gladde pijp	471	
gladde pijp	472	
gladde pijp	473	

Modellen die niet in de catalogus van Goedewaagen voorkwamen zijn de afbeeldingen 1-2,3-4,5-6,7-8,12,25,30,31,32 en 35.

ANDERE PIJPEN.

In de stort en de directe omgeving zijn ook een aantal pijpen gevonden, die moeilijk toe te schrijven zijn aan B.van der Maas. De 'Oranjepijp' (afb.5,6) met het merk de gekroonde 52 is waarschijnlijk gemaakt door J.de Gidts in Gouda. Ook werden diverse sigarenpijpen gevonden met op de ene zijde het merk de gekroonde 75 (afb.20) en op de andere zijde 'A.V. IJZENDOORN'. De pukkelpijp (afb.29) heeft op de roerzijde van de ketel het merk de krijgsman, welke aan P.van Essen toebehoorde. De mannekop met muts (afb.33) is bijna een copie van een pijp die door de firma Gambier (Frankrijk) is gemaakt, onder de naam 'Gaulois', model nr.992.Een merkwaardige vondst

waren de gladde pijpjes, die bij Goedewaagen afgebeeld staan onder de nummers 471,472 en 473, gemerkt met de gekroonde 17 in een cirkel. Op één van deze exemplaren stond op de steel FIOLET, een pijpenfabriek in St.Omer (Frankrijk).

Een van de weinige pijpen met het merk van B.van der Maas was een pijp met omgezette kop(cat.nr.394). Op de hiel staat zijn merk de gekroonde 26.

Wie was B.van der Maas?

Uit de stelen met opschriften kon worden vastgesteld dat de stort afkomstig was van Bartholomeus van der Maas. Evenals zijn voorvaderen woonde hij " op de Gouwe " op nr. 91.

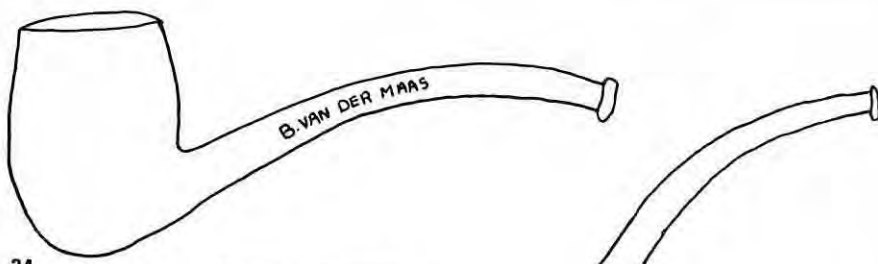
Zijn grootvader, Jan van der Maas, was de eerste pijpmaker in de familie. Hij legde zijn meesterproef af op 9 juli 1773. Hij zette op zijn pijpen de merken 'de gekroonde 26'en'het dubbelde kruis'(7). Beide merken zijn van vader op zoon overgegaan. Uit het huwelijk van Jan met Judith de Jong werd Hendrik geboren, die in de voetstappen van zijn vader zou treden.

Toen Hendrik in 1851 overleed, zette zijn vrouw Sophia van der Noot, samen met haar zoon Bartholomeus, het bedrijf voort.

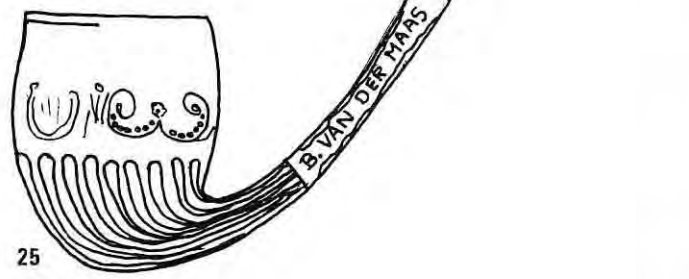
Bartholomeus werd geboren op 22 mei 1817, als getuige was Willem van der Noot, ook pijpmakersbaas, aanwezig. Op 10 augustus 1842 trouwde Bartholomeus met Dirkje van der Noot, dochter van Daniël van der Noot, die pijpmakersknecht was. Het beroep van Bartholomeus was op dat moment nog slijter. Vanaf 1847 ging hij zich met het pijpmaken bezig houden.

Naast de merken 'de gekroonde 26' en 'het dubbelde kruis' voegde hij in 1854 nog 'de gekroonde 17' toe (4). In 1857 kreeg hij van het stedelijk bestuur toestemming om het merk SM op zijn pijpen te zetten (3,9). De vergadering van "Kommissarissen van Pijpenfabrieken en Pijpenhandel" was gegriefd dat hen in deze kwestie niet om advies gevraagd was. Men was van mening dat het merk SM zeer eenvoudig te verwarren was met het merk WS, indien men één van beide omgekeerd zou houden. Kommissaris de Gidts kreeg vervolgens opdracht om een pijp met het merk SM te bemachtigen. In een brief, gedateerd 31 december 1857, richtte men een klacht tot de burgemeester, omdat B.van der Maas " zich niet ontziet op velletjes zijner pijpenmandjes te zetten, WS model" (5). Volgens de ondertekenaars P.Goedewaagen en G.C. van Want is deze handelwijze zeer nadelig voor de laatstgenoemde.

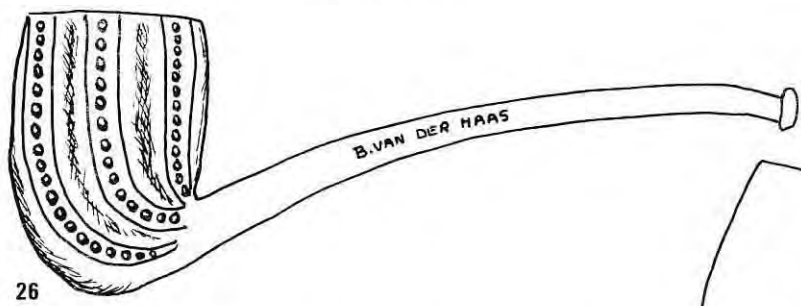
Naast het pijpmaken had Bartholomeus ook neveninkomsten, zoals handel in pijpjaarde. Toen hij op 5 juni 1880 overleed werden twee beroepen vermeld: pijpmakersbaas en kaashandelaar. Zijn dood was het einde van een meer dan 100-jarige pijpmakerij.

24

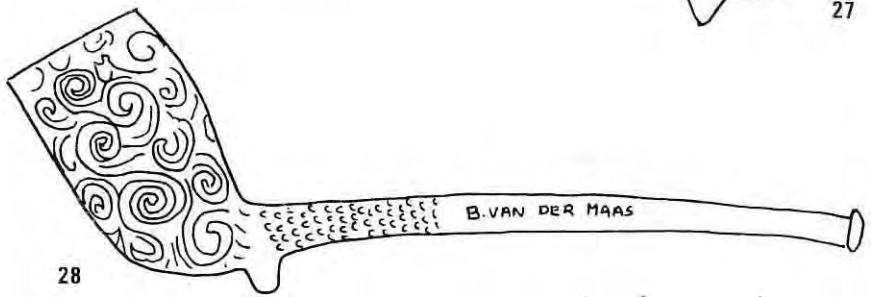
25

26

27

28

GENEALOGIE VAN DE FAMILIE VAN DER MAAS (1).

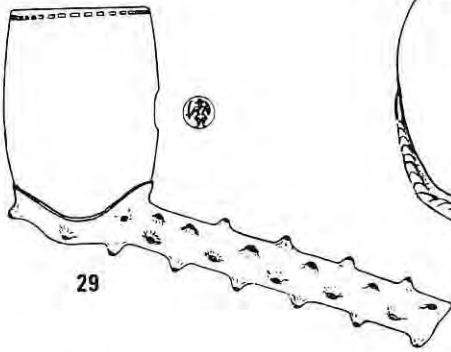
- Jan van der Maas : 25 juni 1747 - 4 maart 1811
X Judith de Jong (16 maart 1774)
- Hendrik van der Maas : 19 mei 1776 - 14 januari 1851
X Sophia van der Noot (1805)
- Bartholomeus van der Maas : 22 mei 1817 - 5 juni 1880
X Dirkje van der Noot (10 aug. 1842)

Wat gebeurde er met de mallen van B. van der Maas?

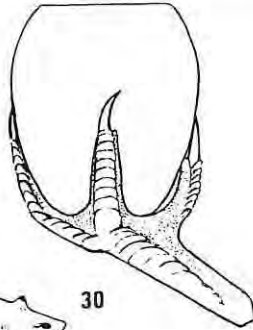
De grote overeenkomst tussen de modellen uit de stort en de typen die in de catalogus staan deed al snel vermoeden dat P. Goedewaagen de vormen van B. van der Maas overgenomen zou kunnen hebben. Uit de inventarisatie van pijpvormen, in het bezit van de firma Goedewaagen te Nieuw-Buinen (8), blijkt dat in vorm nr. 181 (afb. 21), ondanks een poging de herkomst weg te vijlen, op de steel aan de linkerzijde 'P. VAN DER MAAS' en rechts 'IN GOUDA' staat. Waarschijnlijk is door vijlen een P in plaats van een B gelezen. Als voorstelling van deze sigarepijp is beschreven dat op de ketel een vossekop is afgebeeld. Na vergelijking van de afbeelding in de catalogus en de pijp blijkt dit echter een zwijnskop te zijn.

Een andere pijp levert ook vermeldenswaardige gegevens op. De beschrijving van model 72, in bovengenoemde inventaris luidt: 'Tabakspijp. Slanke doetel zonder hiel met rechte steel van 11,5 cm, eindigende met een knoop. Rechts op de ketel staande in de kerk koning Willem III met erboven het jaartal 1849. Het geheel tussen bladertakken. Links op de pijpekop, eveneens tussen bladertakken een gekroonde W met er tussen een lint, dragende het opschrift 'JUBELFEEST'. Op de steel schelpjes met ertussen in parelomlijsting rechts 'GEHULDIGD 12 MEI' en links '12 MEI 1889'. Deze beschrijving past ook bij afb. 9, 10 met uitzondering van het jaartal. Op het exemplaar uit de stort staat het jaartal 1874. Dit type pijp is dus zowel ter ere van het 25-jarig als het 40-jarig regeringsjubileum van koning Willem III geproduceerd. Het enige wat men moest veranderen was het jaartal op de steel. De andere 'ORANJE'-pijpen van Bartholomeus behoeften een grotere ingreep om weer actueel te zijn en werden niet opnieuw gebruikt.

Een ander voorbeeld van hergebruik van mallen is het pijpje met de coloradokever. De bladeren op de ketel van de produkten van Goedewaagen en van der Maas zijn volkomen in overeenstemming met elkaar, maar op de vormnaad van het Goedewaagenmodel (cat. nr. 48) is een bladversiering aangebracht. Door veelvuldig gebruik is de vorm uitgesleten en moest worden 'opgehaald'.

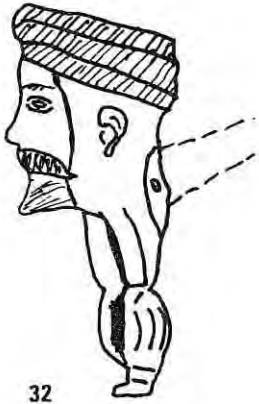
29

30

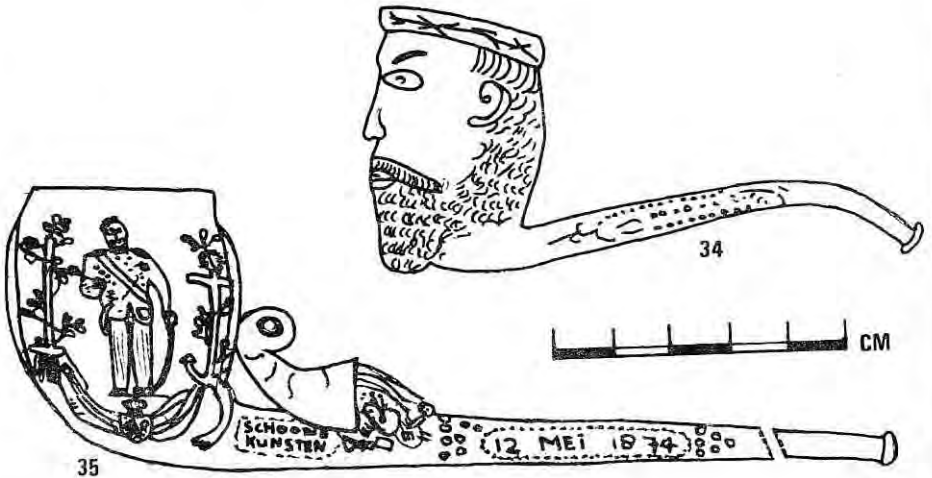
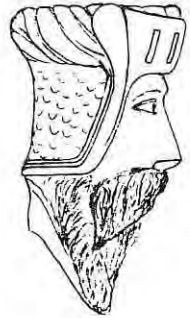
31

32

33

35

Hierdoor pasten waarschijnlijk de vormhelften niet meer nauwkeurig en werd een bladversiering ter camouflering aangebracht. De stort van B.van der Maas zou een aantal door Goedewaagen vervaardigde pijpen kunnen bevatten. Om een aantal redenen is dit niet waarschijnlijk. Bij de opgraving is geen enkele maal een steel met de naam van Goedewaagen gevonden en ook geen pijpen met een van zijn merken. De figurale pijpen, met de naam B.van der Maas (afb. 24 t/m 28), die identiek in de catalogus van P. Goedewaagen staan afgebeeld, ondersteunen het idee dat deze stort met al zijn modellen aan Bartholomeus van der Maas moet worden toegeschreven. Ook het archiefonderzoek geeft aanwijzingen in deze richting. In 1881 liet P. Goedewaagen het door Bartholomeus gezette merk 'de gekroonde 26' in het merkenboek inschrijven. Een bewijs van de contacten tussen beiden (6). De mallen waren in het gehele produktieproces zeer kostbare werktuigen. Als P. Goedewaagen de vormen overgenomen zou hebben is dit mogelijk terug te vinden in de kasboeken, waarvan een aantal bewaard zijn gebleven. Regelmatig duikt de naam van B.van der Maas op in verband met de leverantie van pijpjaarde. Op 19 maart 1880 staat aan creditzijde het niet geringe bedrag van f812,- vermeld(2). Hoewel geen verdere details zijn gegeven, mogen we aannemen dat dit geld bestemd was voor de overname van de mallen.

Uit alle opgesomde feiten lijkt mij de conclusie gerechtvaardigd, dat Bartholomeus vlak voor zijn dood de pijpvormen aan P. Goedewaagen heeft verkocht en zich nog uitsluitend met de kaashandel heeft beziggehouden.

De foto's werden gemaakt door Freek Mayenburg. De tekeningen door Martin Steenberg (afb. 25, 31, 32, 34, 35), Peter Bakker (afb. 29, 30, 33) en Hans van der Meulen (afb. 24, 26, 27, 28). De pijpen op de foto's zijn niet op ware grootte afgebeeld.

Bronnen:

1. Gemeente Archief Gouda: Geboorte-, Doop- en Trouwregisters
2. Gemeente Archief Gouda: Goedewaagen A3/7
3. Gemeente Archief Gouda: Pijpmakersgilde Archief P.A. 30
4. Gemeente Archief Gouda: idem, P.A. 31
5. Gemeente Archief Gouda: idem, P.A. 36
6. Helbers, G.C. en Goedewaagen D.A. Goudsche Pijpen 1942.
7. Laansma, S. Pijpmakers en pijpmerken. 1977
8. Düco, D. Goedewaagen inventaris. 1978
9. Düco, D.H. Merken van Goudse pijpmakers. 1982.